

K študijam participativne kulture

Sodobna množična kultura z vsemi svojimi medijskimi in komunikacijskimi inovacijami spodbuja nove in neverjetno raznolike oblike kulturne produkcije, verovanj in pripadajočega skupinskega povezovanja na najširšem spektru različnih področij. Svet show businessa in nova religijska gibanja; oboževanje medijskih zvezd in mitiziranja znanosti ter tehnike; kulta telesa in športno navijaštvo; globalizacija fenovskih skupin ali konjičkarstva in fin-de-sieclouska apokaliptična mrzlica; da ne govorimo o sodobnih političnih, nacionalnih ali cerkvenih “velikih zgodbah”, pravih zgodovinskih zombijih, nenavadno vitalnih tudi po nič kolikokrat napovedanem “koncu ideologij” – vsi ti fenomeni postavljajo pred družboslovce nove dileme, vprašanja in definicije.

Kritični pogledi na množično kulturo – očitajo ji konformističnost, ideološkost in komercialnost – bi v brstenju takih pojavov opazili posledico anomičnosti sodobne družbe (razkroja starih identitet, vezi, verovanj, pripadnosti ipd.), njeno fragmentiranost in atomiziranost posameznikov v njej. Slednji naj ne bi bili več aktivni v oblikovanju kulture, ampak zgolj njeni pasivni sprejemniki, “objekti” kulture. Kulturna industrija, kot jo imenujeta Adorno in Horkheimer v “Dialektiki razsvetljenstva”, naj bi bila torej preprosto nadomestek za tisto “pravo”, “avtentično” kulturno produkcijo. Drugače rečeno, te fenomene opazujejo zgolj kot premišljeno sproducirane in usmerjane “od zgoraj”; ki pacificirajo, spodbujajo konformnost in konvencionalnost. Kot ideološke aparate – če rečem z Althusserjem – države, nič manj pa tudi naddržavnih institucij: mednarodnih gospodarskih korporacij, cerkvenih organizacij itn.

Tak pogled je nedvomno upravičen, a do določene mere. Po mojem mnenju ga je nujno dopolniti s pogledom “od spodaj”, v smislu “ljudskosti” kulturne in verovanske produkcije. Mislim, da so lahko tudi v pogojih množične družbe posamezniki ali skupine “subjekti” kulture in verovanj, torej aktivni, emancipirani (so)oblikovalci kulture, duhovnosti in pripadajočih oblik skupinskosti. In to na dva načina: z lastno (sub)kulturno produkcijo, verovanskimi sintetizacijami in socialno inovativnostjo; ter tudi (pesimistično rečeno,

predvsem) na način izbire, s prisvajanji iz domala neizčrpnega vodnjaka sodobnih množičnokulturnih artefaktov in idej. Ti produkti, pripadnosti in verovanja vsebujejo torej najmanj ti dve razsežnosti: tisto želeno, nadzirano, fabricirano, standardizirano in tisto neujemljivo, nepredvidljivo, "pristno". Šele njuno kombiniranje lahko privede do produktivnega, množično razširjenega in inovativnega spoja.

Zato je o njih smiselneje govoriti kot o načinih sodelovanja, dopolnjevanja in predelovanja; seveda ob hkratnem zavedanju, da ne gre za asimetričen proces, v katerem bi imeli obe strani enake možnosti. Mislim, da je ustrezen pojem za to "participativna kultura", v kateri so produkti množične kulture pogosto le izhodišče lastne estetske, duhovne in socialne produkcije. Ločnica med ustvarjalci in naslovniki oziroma uporabniki kulturnih produktov in verovanjskih sklopov postane manj jasna. Namen pričujočega bloka je prikazati logiko delovanja participativne kulture kot tiste, ki je obenem vodena in spontana, množična in ljudska. Prispevki v tem tematsko namerno heterogeno sestavljenem bloku predstavljajo štiri primere takih družbenokulturnih in verovanjskih fenomenov v sodobnosti.

Prispevek Renate Dacinger o elektronski cerkvi priča o tem, kakšne novosti uvaja v religiozne prakse obstoj novih komunikacijskih medijev; omogoča, da so danes lahko pripadniki določene verske skupnosti povezani zgolj "na daljavo", da so torej "skupaj vsaksebi". Če sledimo Durkheimu, gre v biti skupinske ureditve iskati verovanjsko podstat. Težava nastane takrat, ko se zgolj ena izmed oblik verovanja monopolizira oziroma institucionalizira (npr. v cerkveno organizacijo, državno mitologijo). Versko življenje se po tej logiki reducira na tisto organizirano, institucionalizirano, kar gre seveda v korist nosilcem in apologetom tiste "edine prave" vere v neki družbi. Z biti veren se tako samoumevno označujemo pripadnost neki natančno določeni, praviloma dominantni cerkveni organizaciji. Podobno je tudi s političnimi in nacionalnimi mitologijami ali pa z mitologijami usakdanjega življenja, zapisanimi tako v "svetih pismih" posameznih družb (npr. v "nacionalnih" zgodovinoisjij, ustavah, sosledjih praznikov, političnih genealogijah, šolskih učbenikih), kot tudi v popularnih predstavah (stereotipih, zdravorazumskih prepričanjih ipd.).

Verovanje pa je seveda tako z individualnega, psihološkega, kot tudi družbenega stališča dosti širši fenomen, kot kaže usakdanja uporaba tega pojma. Poleg vedenja in igre je nepogrešljiv del človekovega kompleksnega doživljanja sebe, drugih in sveta nasploh. To pa prinaša v družbeno življenje tudi nove oblike povezovanja, skupnosti, ki temeljijo na drugačnih osnovah kot dosedanje. Sociologi religije tako ugotavljajo pomembne premike od tradicionalne, normativne, "zunanje", cerkvene pripadnosti (belonging without believing) k osebnim veri (believing without belonging).

V članku Sare Maitland gre za obravnavo kulta "kraljice angleških src" Diane Spencer, tragično preminule žene angleškega prestolonaslednika. Razlog za uvrstitev tega prevoda v pričujoči blok je poleg vsebinskega tudi biografski: ravno ob njeni smrti in pogrebu sem se študijsko mudil v Londonu in bizarnost celotnega dogajanja doživel precej od blizu: od njenih portretov, barvnih celostranskih prilog iz časopisov, nalepljenih na okna predmestnih hiš, mimo katerih sem se vozil tako, da so gledala ven, do stotin kvadratnih metrov, prekritih z rožami in posvetili Njej, pred rezidenco kraljeve družine; množic romarjev ter hipnega odziva pouličnih kramarjev in "ta prave" kulturne industrije (monografije o njej, življenjepisi, posterji, skladbe ipd.). Déjà vu za tiste, ki se dobro spominjamo podobnih množičnih čustvovanj ob smrti edinega jugoslovanskega maršala. Avtorica ta osupljivo množičen fenomen v državi, ki ima – kakšen zgodovinski anahronizem! – svojo državno, anglikansko cerkev, primerja z ikonografsko tradicijo rimskega katolicizma. Ta "vrnitev

potlačenega" na področju verovanjskih predstav sovpada tudi z določenimi političnimi usmeritvami in idejami tedaj (in še sedaj) vladajoče laburistične stranke.

Izraz *fen* (v angleščini *fan*) korenini v latinščini: *fanaticus* pomeni besneč, vzhičen, okrajšava *fan* se je v angleškem (sprva novinarskem) besedišču pojavila v poznem 19. stoletju kot oznaka za navijače športnih moštev. Nujna pogoja za nastanek fenovstva sta močna in kontinuirana množičnokulturna produkcija in učinkovita medijska prisotnost. Dejan Ladika obravnava fenomen "trekkerjev", navdušencev nad nanizanko "Star Trek". Širše gledano lahko fenovstvo definiram kot povezanost skupinskih, množičnokulturnih in verovanjskih vidikov doživljanja ljudi, ki jih družijo skupno zanimanje, naklonjenost ali oboževanje določenega pojava, osebnosti ali neke druge skupine ljudi (npr. športnega kluba, glasbene skupine, estradne zvezde ipd.) in ki se zaradi tega lahko povezujejo s sebi podobnimi. Bodisi organizirano v klubih bodisi priložnostno, spontano, je eno najbolj zanimivih in množičnih fenomenov sodobne družbe.

Podobno velja tudi za grafitovstvo, katerega ljubljanske manifestacije obravnava Maja Novak v svojem prispevku. V tej specifični subkulturni produkciji se uveljavljena stripovska ikonografija srečuje z inovativnimi oblikami črk, množičnokulturne vsebine z ljubezenskimi – hetero – ali homoerotičnimi – namigi, politična in ideološka gesla s športnimi pozivi ipd. In to na daljici med zgolj napisi in pravimi likovnimi kompozicijami, najraje pa seveda v njihovi kombinaciji. Urbana estetika grafitov individualizira, počloveči, ozaljša ogolelost betonsko-asfaltne krajine, je ulična umetnost v najboljšem pomenu besede; obenem gre za svojevrsten stenčas, komunikacijsko prizorišče, na katerem se na kratek in jedrnat način izmenjujejo, dopolnjujejo, konfrontirajo različna mnenja o aktualnih dogajanjih. Grafiti so demokratičen medij: njihovega pisanja/risanja se lahko loti vsakdo, ki ima kaj povedati, ki to hoče in zna – ali pa tudi ne. S to zadnjo skrajnostjo cikam na tiste, ki se prav v ničemer ne nanašajo na prav nobenega zunanjega referenta več (in ki so tudi estetsko najpreprostejši): za postmodernistično logiko ni pomembno kaj, samo da je, sledijo npr. grafiti KR NEKI ali TO JE GRAFIT BL BEDN, ki sem ju zasledil za Bežigradom, in pa GRAFIT? ZAKAJ PA NE! iz stare Ljubljane.

Članki v tem bloku torej poudarjajo dve pomembni razsežnosti, s katerima se srečujemo v sodobni družbi. Prvič, tako kot je ta decentralizirana tudi na področju verovanj, duhovnosti, kulture in oblik skupinskega povezovanja, je nujno treba pluralizirati tudi same te pojme, ki so se doslej neproblematično reducirali zgolj na eno izmed teh oblik ali na nekaj le-teh. Krajše rečeno: prihaja do premeščanj, ne pa opuščanja. Novim oblikam kulturne produkcije, vernosti in skupinskosti je preveč preprosto odrekati legitimnost ali pristnost glede na prejšnje oziroma jih ocenjevati s starimi merili. To preprosto pomeni, da teh družbenih fenomenov ne gre jemati enosmerno: profanacijo določenih pojavov in verovanj spremlja sakralizacija drugih; demitologizacije remitologizacije; individualiziranje sodobnega človeka nove oblike povezovanja; njegovo izoliranje in privatiziranje se presega z novimi komunikacijskimi zmožnostmi; otopelost in odtujenost prebujajo nove oblike čustvovanja, naklonjenosti in privrženosti. In drugič, nujno je upoštevati oba procesa kulturne produkcije, ki sta v literaturi po navadi – tudi kronološko – izključljiva: "ljudskega" in "množičnega". S pojmom participativne kulture lahko opustimo tovrstne, dobro uveljavljene fatalistične poglede in se lahko učinkoviteje lotimo preučevanja sodobne kulturne produkcije.